

Słabo poznana karta z dziejów polskiej działalności wydawniczej. O podręcznikach dla szkół na radzieckiej Litwie

U ruchomienie na Litwie w początkach lat 50. systemu radzieckiej edukacji polskojęzycznej wymagało uregulowania nierozwiązanej wcześniej kwestii szkolnych podręczników¹. Władze wykluczyły zarówno możliwość korzystania z polskich książek przedwojennych, jak i ewentualność sprowadzania ich z PRL. W okresie wczesnopowojennym, kiedy samorzutnie odradzały się na Litwie polskie szkoły, zakaz ten był zrozumiały. Nie chciano, by w świadomości uczniów zapisały się treści starych podręczników, przepojonych duchem wrogim budowanemu właśnie ustrojowi. Jednak rozporządzenie władz radzieckich objęło też książki wydawane w Polsce Ludowej, kraju wprawdzie socjalistycznym, lecz nadmiernie ciężącym ku kapitalistycznemu Zachodowi.

Początkowo szkoły korzystały z podręczników wydawanych przez lwowską filię Państwowego Wydawnictwa Mniejszości Narodowych Ukraińskiej SRR – w latach 1940-1941 największego radzieckiego wydawcy książek w języku polskim. Jednak rozwiązanie to nie zlikwidowało wszystkich problemów. Edytor lwowski drukował tylko niektóre podręczniki dla szkoły siedmioletniej, nie zabiegając przy tym zbytnio o ich odpowiedni poziom merytoryczny². O potrzeby szkół średnich, działających wówczas na Litwie, jeszcze się nie zatroszczono. Wobec tego niektórzy nauczyciele wykorzystywali podręczniki przedwojenne, skontrolowane i ocenzone, lub też przystosowywali i powielali własne materiały. Mimo tych zabiegów wielu uczniów musiało korzystać z książek rosyjskich lub litewskich³.

W tej skomplikowanej sytuacji w styczniu 1951 r. przystąpiono do opracowywania i drukowania podręczników szkolnych na miejscu, w socjalistycznej Republice Litewskiej. Książki przygotowywała Redakcja Podręczników w Języku Polskim działająca przy Państwowym Wydawnictwie Literatury Pedagogicznej Litewskiej SRR (od 1964 r. Wydawnictwo „Šviesa”).

Brak dostępu do materiałów przechowywanych w archiwach litewskich uniemożliwia dziś dokładne wyjaśnienie okoliczności powstania re-

Z Badań Nad Polskimi Księgozbiorem Historycznymi
t. 21, Warszawa 2003.

dakcji oraz dogłębne poznanie jej celów i zadań. Trudno też odtworzyć w szczegółach takie kwestie, jak struktura jednostki i organizacja pracy, obsada personalna (autorzy, redaktorzy, tłumacze, recenzenci, pracownicy techniczni), warunki lokalowe, wyposażenie itp. Niewiele wiemy też o planach wydawniczych i stopniu ich wykonania, o trudnościach w działalności redakcji, kontaktach z instancjami partyjnymi, władzami administracyjnymi czy cenzurą. Jedyne źródłem danych – bardzo skąpych – jest kilka przyczynkarskich artykułów naukowych, notatki prasowe oraz nieliczne i mało dostępne wykazy oraz sprawozdania wydawnicze.

Decyzja o przygotowywaniu podręczników na miejscu, na Litwie, z jednej strony zapoczątkowała stopniowe zmniejszanie dokuczliwego niedoboru książek, z drugiej zaś – umożliwiała władzom całkowity nadzór nad treściami przekazywanymi dzieciom w polskojęzycznych szkołach radzieckich. Analiza treści i obudowy ideologicznej podręczników pozwala dziś stwierdzić, że książki te nieustępliwie propagowały poglądy komunistyczne i były pozbawione tzw. ducha narodowego, ducha polskości. E Grodziński, pierwszy kierownik redakcji, informował wileńską prasę: „*Dążymy do tego, aby w podręcznikach znalazły szerokie odbicie takie tematy, jak osiągnięcia narodu radzieckiego na polu budownictwa pokojowego, walka o pokój na całym świecie, bohaterska przyjaźń narodu radzieckiego i polskiego*”⁴. Czerpiąc przykłady głównie z literatury radzieckiej, a nie polskiej, powierzchownie i tendencyjnie omawiając geografii i historię kraju, autorzy podręczników z całą pewnością kształtowali u dzieci i młodzieży osobowość przyszłych członków społeczeństwa komunistycznego, osobowość obywateli radzieckich mówiących po polsku⁵. A. Kopruckownik, analizując treści przekazywane w podręcznikach do historii Litewskiej SRR, spostrzegł, że wielu faktów i wydarzeń dotyczących relacji polsko-litewskich nie przedstawiano w sposób obiektywny. Dużo uwagi poświęcano takim zdarzeniom, które nie sprzyjały dobrym lub tylko poprawnym stosunkom z Polską; akcentowano fakt zajęcia Wilna przez oddziały gen. Żeligowskiego, zerwanie stosunków dyplomatycznych między Polską a Litwą, wielokrotnie powracano do spraw Wilna i zamieszkującej go mniejszości litewskiej. Nie poinformowano natomiast uczniów np. o nawiązaniu przez oba państwa kontaktów przed wybuchem II wojny światowej. Nie uczono polskich dzieci o sytuacji politycznej po zajęciu Wileńszczyzny w 1939 r. i włączeniu jej najpierw do Związku Radzieckiego, a potem do państwa litewskiego. Informacje o Polsce Ludowej także były bardzo skromne. Tak więc obraz Polski i jej dziejów, obraz stosunków polsko-litewskich – jak podkreśla autor – był nazbyt syntetyczny, a przy tym bardzo spłaszczony⁶.

Początkowo redakcja nie miała własnych autorów. Jej pierwszymi publikacjami były poprawione wersje starych podręczników lwowskich. Natomiast wśród opracowań nieco późniejszych pojawiły się książki, napisane przez polskich nauczycieli z Wilna i Wileńszczyzny. Tak więc np. Z. Rzeszowska zredagowała wypisy z literatury, a H. Zacharkiewicz przygotowała do druku zbiór dyktand i wypracowań dla szkoły początkowej. Inni nauczyciele napisali elementarz, podręczniki języka rosyjskiego dla klasy III, IV, VI oraz książki do nauki języka litewskiego dla klasy III, IV, V, VI⁷. Wśród wydawnictw pedagogicznych przeważały jednak podręczniki rosyjskie przekładane na język polski (około 60% wszystkich pozycji)⁸. Były to głównie książki do historii powszechnej i historii ZSRR, do wiedzy o społeczeństwie, biologii, chemii, matematyki, fizyki, geografii oraz języka rosyjskiego. Podręczniki do historii Litwy, geografii LSRR, języka i literatury litewskiej, a także niektóre książki do biologii i matematyki tłumaczono z języka litewskiego. Nieliczne podręczniki pisali po polsku Rosjanie⁹.

Tytuły książek będących przekładami z języka rosyjskiego i litewskiego – wybrane spośród kilkuset różnorodnych tłumaczeń – zawiera poniższa tabela.

Podręczniki tłumaczone z języka rosyjskiego		
Autor	Tytuł	Rok
Podręczniki do historii		
W. Chwostow (red.)	<i>Historia nowożytna. Cz. II. Podręcznik dla klasy 10 szkoły średniej</i>	1961
F. Korowkin	<i>Historia starożytna. Dla klasy V</i>	1965
I. Agibałowa, G. Donskoj	<i>Historia wieków średnich</i>	1966
I. Kriwoguz (i in.)	<i>Historia najnowsza. Podręcznik dla klasy X szkoły średniej</i>	1967
I. Fiedosow	<i>Historia ZSRR. Dla klasy VIII</i>	1969
I. Berechin (i in.)	<i>Historia ZSRR. Epoka socjalizmu. Podręcznik dla szkoły średniej</i>	1970
W. Furajew	<i>Historia najnowsza (1917-1973). Pomoc naukowa dla klasy X-XI</i>	1974
T. Goubiewa, L. Gellerstejn	<i>Czytanki z historii ZSRR. Podręcznik dla klasy IV</i>	1975
M. Nieczkina, P. Lejben-grub	<i>Historia ZSRR. Podręcznik dla klasy VII</i>	1977
Podręczniki do wiedzy o społeczeństwie		
G. Szachnazarow (i in.)	<i>Nauka o społeczeństwie. Podręcznik dla klasy końcowej szkoły średniej</i>	1968

P. Guriejew (i in.)	Podstawy radzieckiego państwa i prawa. Pomoc naukowa dla klasy VIII	1968
Podręczniki do biologii		
R. Garibjan, N. Makarow	<i>Anatomia i fizjologia człowieka. Podręcznik dla klasy ósmej szkoły średniej</i>	1958
J. Wiesiełow	<i>Podstawy darwinizmu. Podręcznik dla klasy IX szkoły średniej</i>	1959
J. Wiesiełow	<i>Biologia ogólna. Dla klasy IX</i>	1964
W. Korczagina	<i>Botanika. Podręcznik dla klas V-VI szkoły średniej</i>	1965
B. Wsiewiatski	<i>Botanika. Podręcznik dla klas V-VI szkoły średniej</i>	1966
A. Braun (i in.)	<i>Biologia ogólna. Podręcznik dla klasy X</i>	1968
W. Kwietkauskas	<i>Przyrodznawstwo. Dla klasy IV</i>	1970
A. Cuzmer, O. Pietriszyna	<i>Czowiek. Anatomia, fizjologia, higiena</i>	1971
Podręczniki do chemii		
J. Goldfarb, J. Chodakow	<i>Zbiór zadań i ćwiczeń z chemii. Dla szkoły średniej</i>	1968
L. Cwietkow	<i>Chemia organiczna. Podręcznik dla klas X-XI</i>	1973
J. Chodakow (i in.)	<i>Chemia nieorganiczna. Podręcznik dla klasy VII-VIII</i>	1975
J. Chodakow (i in.)	<i>Chemia nieorganiczna. Podręcznik dla klasy IX</i>	1983
Podręczniki do matematyki		
A. Borsukow	<i>Algebra. Dla klasy VI-VII</i>	1962
N. Nilitin	<i>Geometria dla klasy VI-VII</i>	1963
S. Panomariow, N. Symiew	<i>Zbiór zadań i ćwiczeń arytmetycznych dla klas V-VI</i>	1965
A. Peczółko, G. Polak	<i>Arytmetyka. Podręcznik dla klasy IV</i>	1968
A. Peczółko, G. Polak	<i>Arytmetyka. Podręcznik dla klasy I</i>	1969
W. Winogradow, I. Wyszniepolski	<i>Kreślenie. Podręcznik dla klasy VII</i>	1970
A. Botwinnikow (i in.)	<i>Kreślenie. Dla klasy VIII-IX</i>	1971
A. Kołgomorow (i in.)	<i>Geometria. Pomoc naukowa dla klasy VIII-IX szkoły średniej</i>	1980
Podręczniki do fizyki		
A. Pioryszkina (i in.)	<i>Fizyka. Podręcznik dla klasy VIII</i>	1968

A. Pioryszkin	<i>Kurs fizyki. Podręcznik dla szkoły średniej. Część I. Mechanika</i>	1971
A. Pioryszkin	<i>Kurs fizyki. Podręcznik dla szkoły średniej. Część druga</i>	1971
I. Kikoin, A. Kikoin	<i>Fizyka. Pomoc naukowa dla klasy IX</i>	1973
B. Buchowcew (i in.)	<i>Fizyka. Pomoc naukowa dla klasy X</i>	1974
A. Pioryszkin, N. Rodina	<i>Fizyka. Podręcznik dla klasy VII</i>	1978
A. Pioryszkin, N. Rodina	<i>Fizyka. Podręcznik dla klasy VIII</i>	1979
G. Miakiszew, B. Buchowcew	<i>Fizyka. Podręcznik dla klasy XI szkoły średniej</i>	1979
Podręczniki do geografii		
I. Witwer	<i>Geografia fizyczna. Kurs początkowy. Podręcznik dla klasy V</i>	1952
N. Błońska, W. Rausz	<i>Czytanki geograficzne dla klasy IV</i>	1960
A. Artiemjewa (i in.)	<i>Geografia gospodarcza krajów zagranicznych. Podręcznik dla klasy IX</i>	1966.
N. Maksimow	<i>Geografia fizyczna. Kurs początkowy. Podręcznik dla klasy V</i>	1967
P. Szczastniew, P. Tieriechow	<i>Geografia części świata i najważniejszych państw</i>	1969
A. Sołowjew	<i>Geografia fizyczna ZSRR. Pomoc naukowa dla klasy VII</i>	1972
K. Strojew (i in.)	<i>Geografia gospodarcza ZSRR. Pomoc naukowa dla klasy VIII</i>	1973
W. Korinskaja (i in.)	<i>Geografia kontynentów. Podręcznik dla klasy VI</i>	1974
W. Maksakowski (red.)	<i>Geografia gospodarcza krajów zagranicznych. Podręcznik dla klasy LX</i>	1979
Podręczniki do języka rosyjskiego		
I. Rimidzius (i in.) ¹⁰	<i>Podręcznik języka rosyjskiego. Dla klasy VII szkół z polskim językiem wykładowym</i>	1955
W. Czistiakow	<i>Elementarz języka rosyjskiego. Dla klasy IV szkół z polskim językiem wykładowym</i>	1955
F. Szurawin (i in.)	<i>Podręcznik języka rosyjskiego. Dla klasy IV szkół z polskim językiem wykładowym</i>	1958
Podręczniki tłumaczone z języka litewskiego		
Podręczniki do historii		
N. Kastanauskajte	<i>Czytanka z historii Litewskiej SRR. Dla klasy IV</i>	1966

J. Jurginis, W. Merkys	<i>Historia Litewskiej SRR. Dla klas VII-LX</i>	1969
A. Gaigalaite, R. Žepkaite	<i>Historia Litewskiej SRR. Dla klas X-XI</i>	1970
A. Matutuis, A. Stabingis	<i>Opowiadania z dziejów ojczystych. Czytanki z historii Litewskiej SRR. Podręcznik dla klasy IV</i>	1980
K. Navickas (i in.)	<i>Historia Litewskiej SRR. Podręcznik dla klas X-XI</i>	1981
M. Jučas, V. Merkys	<i>Historia Litewskiej SRR. Podręcznik dla klasy 7-9</i>	1982
A. Matutis, A. Stabingis	<i>Opowiadania z dziejów ojczystych. Czytanki z historii Litewskiej SRR dla klasy IV</i>	1983
Podręczniki do biologii		
S. Molis, B. Rimkevičiene	<i>Przyrodznawstwo. Podręcznik do klasy III</i>	1973
S. Molis, B. Rimkevičiene	<i>Przyrodznawstwo. Podręcznik do klasy IV</i>	1975
S. Molis, B. Rimkevičiene	<i>Przyrodznawstwo. Podręcznik do klasy II</i>	1976
Podręczniki do matematyki		
B. Balczytis	<i>Matematyka dla klasy II</i>	1972
B. Balczytis	<i>Matematyka. Podręcznik dla klasy III</i>	1973
B. Balčytis	<i>Matematyka. Podręcznik dla klasy I</i>	1980
O. Vokietaitytė	<i>Materiały egzaminacyjne z algebry dla klasy VIII</i>	1982
Podręczniki do geografii		
K. Gerulajtis	<i>Geografia Litewskiej SRR</i>	1963
A. Iwanauskas, I. Stabinis	<i>Geografia Litewskiej SRR dla VIII</i>	1967
Podręczniki do języka litewskiego		
S. Balčytis (i in.)	<i>Podręcznik języka litewskiego. Dla klasy V-VI szkół z polskim językiem wykładowym</i>	1957
J. Kavaliauskas, J. Ščerbinskiene	<i>Podręcznik języka litewskiego. Dla klasy VII szkół z polskim językiem wykładowym</i>	1958
-	<i>Teksty z literatury litewskiej. Dla klasy XI</i>	1971

Grupa pracowników odpowiedzialnych za przygotowanie przekładów była stosunkowo liczna. Oto nazwiska najczęściej zamieszczane w stopce redakcyjnej:

1.: K. Abramowiczene, Z. Achramowicz, G. Berłowicz, J. Bębnowska, B. Biber, T. Bogdanowicz, R. Deškewič, J. Giečewska, L. Gołubas, S. Jakutis, J. Jurša, A. Kaleda, I. Kowalska, K. Kozłowski, W. Kraucziunienie, W. Miłto, H. Niedźwiecki, B. Ošera, W. Petunowa, Z. Piečko, G. Pilecki, Ł. Pocewiczene, M. Raczkiwicz, J. Rauckiene, Z. Rymarczyk, M. Stępkowska, K. Zdanowska (tłumacze);

2.: E. Balevičiene, T. Bogdanowicz, J. Giečewska, E. Kowalska, I. Kowalska, L. Radecka, L. Wierziłowa, K. Zdanowska (osoby przystosowujące podręczniki języków obcych dla szkół polskojęzycznych);

3.: J. Ciechanowicz, J. Kaszkarowa, K. Kozłowski, J. Sinkiewicz, Z. Szundryk (recenzenci przekładu).

Udało mi się zgromadzić zaledwie kilkanaście nader skromnych notek biograficznych o współpracownikach redakcji: autorach, tłumaczach, redaktorach i recenzentach, którzy uczestniczyli bezpośrednio w procesie wydawniczym. Biogramy te, zebrane przez byłego dziennikarza *Czerwonego Sztandaru* Józefa Szostakowskiego, informują o narodowości poszczególnych osób, ich pochodzeniu społecznym, wykształceniu, przebiegu pracy zawodowej oraz znajomości języków obcych. Oto niektóre z nich.

Osoba 1: Rosjanka urodzona w 1929 r.; ukończyła sławistykę na Uniwersytecie Moskiewskim; pracowała w Instytucie Nauczycielskim w Nowej Wilejce, następnie na polonistyce w Wileńskim Instytucie Pedagogicznym na stanowisku starszego wykładowcy; prowadziła zajęcia z językoznawstwa ogólnego, języka starosłowiańskiego i gramatyki polskiej.

Osoba 2: Polka urodzona w Wilnie; ukończyła polonistykę w Wileńskim Instytucie Pedagogicznym; związana z wydawnictwem „Šviesa” od 1966 r.; od 1989 r. kierownik redakcji polskiej.

Osoba 3: Rosjanka urodzona w 1915 r. w rodzinie inteligentkiej; ukończyła przed wojną Gimnazjum im. E. Orzeszkowej; przez rok studiowała prawo na Uniwersytecie Stefana Batorego; znała język polski, rosyjski, francuski oraz (słabo) litewski; podczas wojny przebywała w Rosji; po wojnie pracowała najpierw w wydziale paszportowym, następnie od 1953 r. w redakcji *Czerwonego Sztandaru*.

Osoba 4: Białorusinka urodzona w 1908 r.; ukończyła biologię na Uniwersytecie Stefana Batorego; znała język polski i rosyjski.

Osoba 5: (brak informacji o narodowości); pochodziła z rodziny urzędniczej; ukończyła szkołę rosyjską; w domu rozmawiano po rosyjsku; ukończyła anglistykę w Rydze; uczyła języka angielskiego.

Osoba 6: Polka; lekarz w szpitalu Św. Jakuba w Wilnie; tłumaczyła podręczniki z anatomii.

Osoba 7: Rosjanka; ukończyła rosyjską szkołę średnią; studiowała biologię.

Osoba 8: Polka urodzona na Ukrainie; wykształcenie niepełne wyższe; znała język polski, rosyjski i niemiecki.

Osoba 9: Polak; ukończył szkołę polską; z wykształcenia chemik; praco-

wał w szkole średniej.

Osoba 10: Karaim; ukończył szkołę średnią w Wilnie; z wykształcenia chemik; pracował w technikum rolniczym i w Akademii Nauk LSRR; znał dobrze język polski.

Podręczniki szkolne opracowywano przy ścisłej współpracy wydawnictwa z Ministerstwem Oświaty Litewskiej SRR. Wspólnie omawiano tematykę publikacji, wybierano autorów, na posiedzeniach rad naukowych opiniowano maszynopisy i oceniano książki już wydrukowane. Fachowej pomocy udzielały też wydawnictwu niektóre instytucje naukowe: Instytut Naukowo-Badawczy Pedagogiki LSRR (ocena i omówienie rękopisów), Instytut Języka i Literatury Litewskiej AN LSRR (opracowanie i recenzowanie podręczników języka i literatury litewskiej), Instytut Historii AN LSRR (przygotowanie podręczników historii), Instytut Ekonomii AN LSRR (opracowanie podręczników geografii) oraz Instytut Historii Partii przy KC KP Litwy (przygotowanie dokumentów partyjnych dla szkół)¹¹. Maszynopisy nowych podręczników wydawnictwo okazywało także doświadczonym nauczycielom, wcześniej zaś opublikowane pozycje omawiało na rejonowych konferencjach nauczycielskich¹². U schyłku lat 70., po nawiązaniu korzystnej współpracy z WSiP, Redakcja Podręczników w Języku Polskim otrzymywała wszystkie pozycje pedagogiczne wydawane przez tę oficynę, co było nieocenioną pomocą w pracy redaktorów, szczególnie w zakresie terminologii i nazewnictwa. Poza tym niektóre podręczniki przygotowane do druku - przede wszystkim z literatury polskiej - recenzowano w Polsce¹³.

O znacznej intensywności pracy redakcji polskiej świadczy liczba wydanych przez nią pozycji. W roku 1954 opublikowano 37 podręczników w niewielkim nakładzie 12 tys. egz.¹⁴, rok później przygotowano 42 książki w nakładzie 227 tys. egz.¹⁵, w 1963 r. opublikowano 22 pozycje w nakładzie 84,5 tys. egz.¹⁶, w następnym roku pracowano nad 33 książkami¹⁷, w 1966 r. zaś wydrukowano – jedynie na nowy rok szkolny – około 20 pozycji w nakładzie 81 tys. egzemplarzy¹⁸. W ciągu trzydziestu lat działalności (1951-1981) redakcja wydała 1467 tytułów podręczników o łącznym nakładzie 4 147 890 egz. Roczna produkcja obejmowała średnio 30 tytułów o objętości 400 arkuszy¹⁹.

Efekty pracy redakcji w wybranym roku 1957 ilustruje poniższa tabela²⁰.

Podręczniki dla szkół początkowych	
Autor	Tytuł
M. Kiernicka	<i>Czytanka. Dla klasy I</i>
Ł. Siemaszko	<i>Czytanka. Dla klasy II</i>
P. Hausvater	<i>Język polski. Dla klasy IV</i>
F. Szurawinas (i in.)	<i>Podręcznik języka rosyjskiego. Dla klasy IV</i>
A. Pczołko (i in.)	<i>Arytmetyka. Podręcznik dla klasy I</i>
A. Pczołko (i in.)	<i>Arytmetyka. Podręcznik dla klasy III</i>
A. Pczołko (i in.)	<i>Arytmetyka. Podręcznik dla klasy IV</i>
M. Skatkin	<i>Czytanki z przyrodoznawstwa dla klasy IV</i>
N. Błońska	<i>Czytanki z geografii dla klasy IV</i>
S. Aleksiejew (i in.)	<i>Historia ZSRR. Podręcznik dla klasy IV</i>
Podręczniki dla szkół średnich	
D. Janowszczyński	<i>Gramatyka języka polskiego. Cz. I</i>
W. Obolewicz (i in.)	<i>Literatura polska. Cz. II. Dla klasy IX</i>
Z. Rzeszowska	<i>Wypisy. Podręcznik dla klasy VI</i>
J. Kavaliauskas	<i>Podręcznik języka litewskiego. Dla klasy VII szkół z polskim językiem wykładowym</i>
P. German	<i>Podręcznik języka rosyjskiego dla klasy IV</i>
I. Rimdzius	<i>Podręcznik języka rosyjskiego dla klasy VII</i>
I. Szewczenko	<i>Arytmetyka. Podręcznik dla klasy V-VI</i>
P. Łariczew	<i>Zbór zadań algebraicznych dla klasy VI-VII</i>

W roku 1974 weszło w życie rozporządzenie Ministerstwa Oświaty Litewskiej SRR o kierowaniu większości nakładów podręczników do bibliotek szkolnych (miało to przedłużyć ich użytkowanie). Odtąd pozycje w języku polskim ukazywały się co cztery lata w nakładzie do 3 tys. egzemplarzy²¹.

Praca nad podręcznikami nie przebiegała bez zakłóceń. Niektóre z nich, zwłaszcza te pierwsze powojenne książki, przygotowywano pośpiesznie, nie zawsze starannie i sumiennie, zatem wymagały one przeredagowania. Musiano gruntownie przerabiać także podręczniki z końca lat 50., przestarzałe, przesiąknięte ideologią, przeciążone pojęciami abstrakcyjnymi.

mi, nieprzekazujące uczniom wiedzy praktycznej. Z kolei zasadnicze zmiany programów nauczania, zapowiedziane w 1966 r. w uchwale KC KPZR i Rady Ministrów ZSRR *О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы*²², wymusiły natychmiastowe podjęcie prac nad przygotowaniem nowych podręczników, kolejną przeróbką starych książek, a nawet powtórными tłumaczeniami tekstów litewskich i rosyjskich. Jeszcze w 1972 r. nie były gotowe wszystkie podręczniki spełniające wszelkie wymagania stawiane przez nowe programy nauczania. Jak przyznał dyrektor oficyny B. Saulis, mimo wysiłku kilkuset pracowników naukowych, pedagogów Litwy oraz specjalistów Instytutu Naukowo-Badawczego Szkół prace miały pochłonąć kolejnych kilka lat²³. Pesymiści przewidywali ich zakończenie w roku 1980 (!)²⁴.

W roku 1962 *Czerwony Sztandar* zamieszczał takie wielce niepokojące sygnały, jak np. poniższa informacja:

*„Klasy polskie na ogół są niedostatecznie zaopatrzone w podręczniki i często uczą się z rosyjskich (np. arytmetyki). Również z innych przedmiotów nauczyciel musi tłumaczyć materiał z języka rosyjskiego i dyktować uczniom. Jeżeli nawet są podręczniki w języku polskim, to w niedostatecznej ilości”*²⁵.

Notatki prasowe o problemach z podręcznikami dla polskich szkół spotyka się także w latach późniejszych:

*„Świąteczny nastrój uczniów Lentwarskiej Szkoły Średniej nr 1 zepsuła pierwsza lekcja, gdyż muszą się uczyć... bez podręczników. Zwłaszcza odczuli to uczniowie pierwszych klas z polskim językiem wykładowym, którym nauczyciele wręczyli po jednym podręczniku na trzech, w klasach trzecich i czwartych brak podręczników z arytmetyki, botaniki i języka rosyjskiego”*²⁶.

*„Aby nabyć książki, musieliśmy sześć razy jeździć do Trakai. Za każdym razem odpowiadano – jeszcze nie ma, spróbujcie 22 sierpnia. Tego dnia byliśmy przy księgarni o 8 rano. Tam już był tłum. W ciągu dnia sprzedawano podręczniki dla wszystkich klas naszej szkoły i kilku innych. Trudno opisać, co się działo w sklepie. Zdenerwowani, zmęczeni, do domu wróciliśmy z pomiętymi i, co najgorsze, nie wszystkimi podręcznikami. Niektórych nie mamy dotychczas”*²⁷.

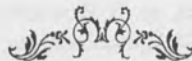
„[...] w Wileńskiej Szkole Średniej nr 5 nie otrzymano ani jednego nowego podręcznika biologii dla klasy X. Brak też podręczników geometrii dla klasy IX, a dla V – języka polskiego, nie ma zupełnie „Czytanek z historii ZSRR” dla klasy IV. Podobną sytuację obserwuje się w Szkole średniej nr 19, z tym, że są tam dodatkowe trudności z podręcznikami języków obcych, chemii,

jak też „Wypisów z literatury” dla klasy X. A już całkiem źle jest w Szkole Średniej nr 26. Tu prawie zupełnie nie otrzymano nowych podręczników”²⁸.

Redakcja Podręczników w Języku Polskim zapewniała, że poświęca wiele uwagi poprawności językowej drukowanych książek, por.: „[...] dążymy do tego, aby przekłady możliwie najściślej oddawały treść oryginału, jednocześnie zaś, aby były one poprawne pod względem stylistycznym i literackim”²⁹.

Deklarowano tę troskę nie bez powodu. Podręczniki powstawały na Litwie, na terenach, na których od wieków posługiwano się nie polszczyzną etniczną, lecz polszczyzną północnokresową, czyli silnie zmodyfikowanym – głównie pod wpływem obcym: wschodniosłowiańskim i litewskim – językiem polskim. Nawet inteligencja będąca użytkownikiem kulturalnej odmiany polszczyzny północno-wschodniej charakteryzowała się chwiejnym poczuciem językowym. Zatem mimo starań redakcji szata językowa podręczników od początku budziła zastrzeżenia części polskich nauczycieli z Wilna i Wileńszczyzny³⁰. Do podręczników przenikały naleciałości kresowe i niektóre inne swoiste cechy polszczyzny miejscowych autorów i tłumaczy, w składni zdarzały się interferencje struktur języka rosyjskiego i litewskiego. Dziś już wiadomo, że podręczniki pisano właśnie polszczyzną północnokresową, w jej wariancie powojennym³¹. Na kartki książek przedostały się niemal wszystkie osobliwe cechy fonetyczne, fleksyjne, składniowe, słowotwórcze i leksykalne odzwierciedlone w prasie wychodzącej na Litwie po roku 1945 oraz w wielu innych źródłach opublikowanych tam w okresie radzieckim³², a także w idiolektie inteligenta z Litwy Jana Ciechanowicza³³. Jednak najciekawsze, najwyrazistsze i najliczniejsze są w podręcznikach osobliwości warstwy leksykalnej. Składają się na nie przede wszystkim wyrazy przestarzałe, archaizmy, wyrazy rzadkie, książkowe lub podniosłe, gwaryzmy, rusycyzmy, białorutenizmy, lituanizmy, rozmaite innowacje lokalne oraz regionalizmy frekwencyjne.

Szata językowa polskich podręczników radzieckich to także pasjonujący problem badawczy. Zgłębienie tego zagadnienia wymaga jednak co najmniej kilku lat żmudnych studiów i analiz.

Przypisy:

¹ O początkach polskiego szkolnictwa na radzieckiej Litwie zob. m.in.: A. Srebrakowski, *Szkolnictwo polskojęzyczne na Litwie w latach 1944-1991*, [w:] J. Mazur (red.), *Problemy kształcenia Polaków ze Wschodu. Referaty i komunikaty z konferencji nt. "Stan i problemy kształcenia młodzieży polonijnej (ze szczególnym uwzględnieniem Wschodu)"*, Lublin 1992, s. 56; J. Mędelska, *Możliwości edukacyjne Polaków na radzieckiej Litwie w trzydziestopięcioleciu 1945-1979*, *Przegląd Polonijny* XXIV, 1998, z. 1 (87), s. 41-52. Por. też: R. Brazis, *Zarys stanu oświaty, nauki i kultury polskiej na Litwie w latach 1939-1989*, *Kurier Wileński* 1990, nr 71; *Czerwony Sztandar* 1960, nr 306, s. 4; E. Treła, *Edukacja dzieci polskich w Związku Radzieckim w latach 1941-1946*, Warszawa 1983, s. 16.

² Por.: *Czerwony Sztandar* 1955, nr 83, s. 3.

³ A. Srebrakowski, op. cit., s. 60.

⁴ *Czerwony Sztandar* 1953, nr 38, s. 2.

⁵ Por. m.in.: G. Błaszczyk, *Polacy na Litwie. Zarys problematyki historycznej i współczesnej*, *Przegląd Wschodni* 1991, t. 1, nr 1, s. 158; M. Kalczyńska, *Szkolnictwo polskojęzyczne na Litwie w latach 1980-1990*, [w:] H. Kubiakiin. (red.), *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, Wrocław 1992, s. 188; A. Kopruckownik, *Kilka uwag o polskojęzycznych podręcznikach szkolnych na Litwie po II wojnie światowej*, Białystok 1992, s. 268-269; tenże, *Oświata polska na Litwie, w Rumunii i w Czechosłowacji po drugiej wojnie światowej (1945-1988)*, [w:] A. Kopruckownik (red.), *Działalność oświatowa w wybranych społecznościach polonijnych*, Lublin 1994, s. 97-98.

⁶ A. Kopruckownik, *Kilka uwag...*, s. 268-269.

⁷ *Czerwony Sztandar* 1955, nr 83, s. 3.

⁸ Wynika to z moich obliczeń dokonanych na podstawie ogólnodostępnych planów wydawniczych oficyny "Šviesa". Zdaniem W. Užtupasa tłumaczenia z języka rosyjskiego stanowią ok. 50% wszystkich publikacji (В. Ужтупас, *Книгоиздание в Литовской ССР*, [w:] *Издательское дело*. Выпуск 3, Москва 1981, s. 13).

⁹ Por. notatkę w *Czerwonym Sztandarze* (1956, nr 156, s. 2) o podręczniku docentów Uniwersytetu Leningradzkiego S. Sowietowa i W. Obolewicza *Historia literatury polskiej dla klasy VIII*.

¹⁰ Pisownia nazwisk litewskich w moim artykule jest niejednolita. Odzwierciedla ona oryginalną grafię stosowaną rozmaicie w różnych podręcznikach.

¹¹ В. Ужтупас, op. cit., s. 12.

¹² Ibidem.

¹³ *Czerwony Sztandar* 1978, nr 230, s. 4.

¹⁴ *Czerwony Sztandar* 1954, nr 182, s. 3.

¹⁵ *Czerwony Sztandar* 1955, nr 178, s. 3.

¹⁶ Podają za: *Тематический план выпуска литературы на 1963 год*, Каунас, 1962, s. 29-33.

¹⁷ Były wśród nich nowe podręczniki, np. B. Kowalewicz, *Język polski, cz. 1.*; T. Gołubiew, *Czytanki z historii ZSRR*; W. Szelajew, *Zoologia*; N. Maksimow, *Geografia Litewskiej SRR* oraz stare pozycje, wydawane z poprawkami i uzupełnieniami, np. B. Kowalewicz, *Język polski, cz. II* (*Czerwony Sztandar* 1965, nr 98, s. 2).

¹⁸ *Czerwony Sztandar* 1966, nr 163, s. 2.

¹⁹ W. J. Podgórski, *Szkolnictwo polskie w ZSRR*, [w:] A. Koprukowniak (red.), *Szkolnictwo polonijne w XX wieku. Studia i rozprawy*, Lublin 1986, s. 219.

²⁰ Zob.: *План редакционно-подготовительных работ на 1957 год*, Каунас 1956.

²¹ Było to rozporządzenie nr 84 z 11 kwietnia *O создании фондов учебников и методических изданий в школьных библиотеках и об улучшении обеспечения учебниками учащихся через школьные библиотеки* (В. Ужтупас, op. cit., s. 14).

²² O środkach prowadzących do dalszego polepszania pracy średniej szkoły ogólnokształcącej [M. M.].

²³ *Czerwony Sztandar* 1972, nr 187, s. 4.

²⁴ *Czerwony Sztandar* 1977, nr 154, s. 3.

²⁵ *Czerwony Sztandar* 1962, nr 281, s. 3.

²⁶ *Czerwony Sztandar* 1966, nr 203, s. 3.

²⁷ *Czerwony Sztandar* 1974, nr 231, s. 3.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Jest to cytat z wywiadu udzielonego *Czerwonemu Sztandarowi* przez E. Grodzińskiego (1953, nr 38, s. 2).

³⁰ Por. notatkę w *Czerwonym Sztandarze* (1960, nr 86, s. 3).

³¹ Zob.: M. Marszałek, J. Mędelska, *O języku podręczników dla polskich szkół na radzieckiej Litwie*, *Poradnik Językowy* 1997, nr 2, s. 8-24; M. Marszałek, *Uwagi o podręcznikach dla polskich szkół na radzieckiej Litwie jako jednym z rozsadników osobliwości językowych*, [w:] J. Porayski-Pomsta (red.), *Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie. Materiały sympozjum „Socjo- i psycholingwistyczne uwarunkowania sytuacji językowej w Wilnie i na Wileńszczyźnie”*. Warszawa 16-18 października 1997 roku, Warszawa 1999, s. 198-213; tenże, *Osobliwości fonetyczne, fleksyjne i składniowe w „Przyrodznawstwie” M. Skatkina i W. Kwietkowskasa „Z badań nad polszczyzną podręczników wydawanych na radzieckiej Litwie”*, [w:] Ł. M. Szewczyk (red.), *Polszczyzna stara i nowa*, Bydgoszcz 2000, s. 63-79; tenże, *Polszczyzna północnokresowa odzwierciedlona w podręcznikach do nauki języka litewskiego* (w druku); tenże, *Polszczyzna północnokresowa odzwierciedlona w podręcznikach do nauki języka rosyjskiego* (w druku); tenże, *Powojenne słownictwo północnokresowe w podręcznikach do historii Litwy* (w druku).

³² Zob. J. Mędelska, *Język polski na Litwie w dziewięćciu XX wieku*, Bydgoszcz 1993; tejże, *Język polskiej prasy wileńskiej (1945-1979)*. T. II: *Lata 1945-1959*, Bydgoszcz 2000. T. III.: *Lata 1960-1979*, cz. 1.: *Fonetyka, słowotwórstwo, fleksja, składnia*, Bydgoszcz 2001.

³³ Zob. J. Mędelska, *Język Jana Ciechanowicza. Przyczynek do dziejów polszczyzny na radzieckiej Litwie*, Bydgoszcz 1996.